

Inhoud

Stamboom van de familie Brouwer	6
Stamboom van de familie Goudekot	8

Woord vooraf 9

1 Lang leve Koning Gorilla	17
2 Diamant! Pogroms!	41
3 De komedie der mensen	55
4 De koning, de keizer en veel sigaren	76
5 'Gut Heil Spartakus!'	113
6 De verrader van het jodendom	123
7 Alle mensen zullen toch nog broeders worden	136
8 'De jood zal worden verbrand!'	153
9 Een wapen voor de moedelozen	170
10 De grote apotheose van de ster	188
11 Ster-steriel-ster-af	211
12 Tussen de ruïnes van een spookstad	237
13 De oorlog die Hitler won	264

Nawoord 278

Literatuur 280

Woord vooraf

Eind 2004 liep sporthistoricus Theo Stevens mijn vaders boekwinkel in Naarden-Vesting binnen met een knipsel uit *de Volkskrant*. Het ging om een recensie van een standaardwerk over alle 2400 Nederlanders die ooit hebben deelgenomen aan de Olympische Spelen, met daarin de zinnen: 'Van vier Nederlandse Olympiërs zijn de precieze gegevens nog steeds niet gevonden: E. Brouwer en S. Goudeket, gymnasten uit 1908, bokser J. Smit uit 1924 en ten slotte Curt van der Sandt, captain van de bobsleeploeg die in 1928 in St. Moritz aantrad. Van hen blijken alle sporen uitgewist.'

Stevens vroeg mijn vader Emile of E. Brouwer, lid van de joodse Gymnastiek Vereniging Spartacus, misschien familie van ons was. Hij antwoordde ontkennend, maar kon het ook weer niet voor honderd procent uitsluiten. Er zijn maar weinig joodse Brouwers die geen familie van ons zijn, en hij belde zijn tachtigjarige tante Kitty met de vraag of haar vader Emanuel, en zijn opa, misschien had meegedaan aan de Spelen van 1908. Tot zijn verbazing antwoordde zij niet: 'Wat is dat nu voor rare vraag? Dan hadden jullie het toch allang geweten!', maar: 'Jazeker! Had ik dat nooit verteld? Ze hebben daar flink de beest uitgehangen.'

Nog dezelfde dag bestelde mijn vader het boek *Olympisch Oranje: van Athene 1896 tot Athene 2004* van Ton Bijkerk. Drie dagen later kwam het binnen. Hij bladerde naar het deel over de Spelen van 1908 en las:

S. of I. Goudeket; * niet bekend [vermoedelijk als joods medeburger in een Duits 'Vernichtungslager' omgebracht]; lid van Spartacus in Amsterdam. S. of I. Goudeket eindigde op de 62e plaats in de zevenkamp met 159 punten.

E. of S. Brouwer; * niet bekend, overleden niet bekend; lid van Spartacus in Amsterdam. E. of S. Brouwer eindigde op de 64e plaats in de zevenkamp met 158 punten.

Vlak erna ontving ik een zeer vrolijke e-mail van mijn vader waarin hij jubelde dat mijn overgrootvader 'eervol 64ste was geworden op de Olympische Spelen van 1908 in Londen, op het onderdeel turnen'. Aanvankelijk dacht ik dat mijn vader me in de maling nam. Als journalist met een speciale interesse voor sportgeschiedenis zou ik dit natuurlijk allang hebben geweten, en daar kwam nog bij dat ik als kind meerdere malen heb ervaren dat de ledematen van een gemiddelde Brouwer lang niet elastisch genoeg zijn om te kunnen gloriëren op zo'n ingewikkeld onderdeel als het turnen. Tijdens het stretchen voor basketbal- en voetbalwedstrijden lachten de toeschouwers me uit vanwege mijn gebrek aan lenigheid, bij het touwklimmen op de middelbare school kwam ik nog geen halve meter hoog. De paar keren dat ik over een bok probeerde te springen, raakte ik ernstig geblesseerd en dan is er nog een traumatische herinnering uit mijn vroege jeugdijaren, toen ik op het idee kwam lid te worden van een turnvereniging.

Het gebeurde tijdens mijn eerste en enige wedstrijd voor het Amsterdamse Vlug en Lenig. De sporthal in Amsterdam-West was volgelopen met honderden, misschien wel duizenden toeschouwers die hun kinderen vol mededogen moed probeerden in te schreeuwen. Na tien minuten die voelden als tien uur schalde mijn naam door de sporthal en even later turnde ik een ringoefening als 'voorturner'. Zo konden de andere deelnemers zien hoe een dergelijke oefening er idealiter uitziet, en toen ik na enkele briljante staaltjes op elegante wijze afsprong, beloon-

de het publiek de perfecte tien met een applaus dat nooit meer leek te verstommen.

Jammer was wel dat voorturnen geen deel uitmaakt van het officiële gedeelte en enkele minuten later moest ik de hoge verwachtingen inlossen tijdens de echte wedstrijd. Weer een paar minuten later hing ik hopeloos verstrikt in de ringen en na een week bungelen schreeuwde ik om hulp bij mijn vader, die me onder hysterische lachbuien van het publiek probeerde los te wringen. Het optreden was zo beschamend dat de jury mijn oefening niet eens beoordeelde en het spreekt vanzelf dat mijn lidmaatschap van turnclub Vlug en Lenig een dag later werd opgezegd.

Nee, vlug was ik niet en lenig al helemaal niet en ik kon me maar niet voorstellen dat dit bij andere Brouwers ooit anders is geweest. Maar mijn vader stuurde het onomstotelijke bewijs van de gymnastische kwaliteiten van mijn overgrootvader mee in een bijlage en na één klik met de muis was ik overtuigd. In beeld verschenen twaalf zelfverzekerd voor zich uit kijkende joden die een belangrijke beker hadden gewonnen bij een internationale wedstrijd, en in de turner helemaal rechts op de foto herkende ik heel duidelijk een kleinere versie van mijzelf en mijn vader. De enige verschillen waren dat de 'verdwenen' olympiër Emanuel Brouwer een imposante walrussnor had laten groeien en vele malen gespierder was dan Emile en Erik Brouwer ooit zullen worden.

*

Er bleken nog meer verzwegen gespreksonderwerpen te bestaan in onze familie. Een paar maanden eerder kreeg mijn niet-joodse vader bericht van de Marorstichting [Morele Aansprakelijkheid, Roof en Rechtsherstel] dat hij recht had op een uitkering als nabestaande van Sjoa-slachtoffers. Ook dit kwam volledig onverwacht, en hij startte een onderzoek om na te gaan wat zich tijdens de Tweede Wereldoorlog had afgespeeld. Na

een paar maanden werd duidelijk dat er veel meer Brouwers zijn omgekomen dan hij had gedacht en na een nieuwe uitkering, van de Stichting Sjoa, besloot hij samen met zijn broer, zussen en tante een gedenksteen te plaatsen voor de Brouwers die eindigden in de gaskamers van Auschwitz en Sobibor.

Op een zomerdag in 2007 gingen mijn vader en ik voor het eerst gezamenlijk naar de joodse begraafplaats in Muiderberg. Wandelend langs de gedenksteen en de graven van Emanuel Brouwer en zijn orthodoxe voorouders spraken we over de oorlog, over Spartacus en over de Olympische Spelen. We vroegen ons af hoe Brouwer en Goudekete in Londen waren beland en hoe de behoudende joodse gemeenschap reageerde op hun avontuur. Wat was de rol van sport in de Amsterdamse *kille* [joodse gemeente] en waarom was juist het turnen zo populair onder joden in binnen- en buitenland? Voelden Brouwer en Goudekete zich Nederlanders of joden en hoe kwam het dat de een de oorlog overleefde en de ander eindigde in de gaskamer? Het waren vragen waarop we graag antwoorden wilden hebben en bij terugkomst in Naarden-Vesting besloot ik samen met mijn vader onderzoek te doen naar de levens van Emanuel Brouwer en zijn 'turnmakker' Goudekete.

We wisten inmiddels dat 'S. of I. Goudekete' stond voor Isidore Goudekete, en tijdens een zoektocht door het familiearchief vonden we een wazige foto waarop Emanuel Brouwer staat afgebeeld met Isidore Goudekete. Ze dragen iets te nauwe turnkleding en Goudekete, liggend op zijn rug, tilt Brouwer een paar meter de lucht in met twee rechte, gestrekte armen, terwijl ze olijk in de camera kijken van fotograaf en Spartacusbestuurslid Hiëronymus van der Zijl.

De foto moet rond 1910 zijn genomen. Het waren de gloriejeden van Spartacus. 'De bekendste Jodenvereniging van Nederland', zoals een journalist van *Algemeen Handelsblad* Spartacus omschreef, kreeg financiële ondersteuning van liberale beschermheren uit de joodse hogere klassen en speelde een belangrijke sociale en culturele rol in de joods-Amsterdamse ge-

meenschap. Een avondje turnen door de gespierde joden van Spartacus werd gezien als een ideaal avondje uit en Brouwer en Goudekete turnden hun wedstrijden in Carré, het Concertgebouw en het Paleis voor Volksvlijt. De Amsterdamse burgemeester sloeg zelden een uitvoering over en toen het niveau van Spartacus zo hoog werd dat haar 'mannetjes bij alle wedstrijden op den eerste plaats eindigden', zoals een van de twee overgebleven jubileumboeken meldt, mocht de club maar liefst drie deelnemers afvaardigen naar de Olympische Spelen van 1908: de tweeëntwintigjarige marktkoopman Jonas Slier, de vierentwintigjarige diamantklover Isidore Goudekete en zijn zevenentwintigjarige collega Emanuel Brouwer.

*

Al vrij snel realiseerden we ons hoe bijzonder hun afvaardiging eigenlijk was. Brouwer en Goudekete groeiden op als vrome joden in de verpauperde Amsterdamse 'Jodenhoek', volgens Muttatuli een 'Babylon van morsigheden'. Het grootste deel van hun jeugd brachten ze door met het bestuderen van de Tora en de Talmoed en allebei wisten ze jarenlang heel zeker dat de Messias zou terugkeren op aarde om het uitverkoren, overal vervolgd volk Gods te herenigen in het beloofde land Palestina. Contact met de gojim [heidenen, niet-joden] hadden ze zelden of nooit en sport speelde geen enkele rol van betekenis in de joodse gemeenschap. Slechts heel soms werd erover geschreven in kranten als *Centraal Blad voor Israëlieten in Nederland* en *Nieuw Israelietisch Weekblad*, maar veel joden protesteerden met grote verontwaardiging tegen de heidense manie die een aantal decennia eerder uit Engeland was overgewaaid en op de Olympische Spelen keken orthodoxe joden helemaal met walging neer.

'Jehoedim zijn meer sinaïsch dan olympisch,' zeiden de rabbijnen met een verwijzing naar de berg waar God verscheen aan Mozes, en strenggelovige joden waren nooit vergeten wat er ge-

beurde rond het vervloekte jaar 170 van de gojse jaartelling. Een hogepriester – bemiddelaar tussen mens en God – raakte dat jaar zo beïnvloed door de Helleense cultuur dat hij een sporthal liet oprichten in de onmiddellijke nabijheid van het Tempelplein in Jeruzalem. Atletiek, gymnastiek en boksen werden belangrijker dan studeren in de Tora, en een latere hogepriester beging zelfs de ultieme zonde door een groep van vijftig joodse deelnemers te sturen naar de 152e editie van de Olympische Spelen, een evenement dat vanaf 776 voor Christus werd gehouden. Tijdens de wedstrijden maakten de joodse atleten het volk Gods te schande door net als de Grieken naakt aan de start te verschijnen en tot overmaat van ramp probeerden ze hun beëindiging via ingewikkelde manieren te verbloemen.

Vanwege de Helleense achtergrond werden sport, Spelen en gymnastiek eeuwenlang gezien als heidense, onreine bezigheden die volgens de boeken van Mozes streng verboden waren. Streng joodse schriftgeleerden stonden slechts balgooien eventueel toe, ‘mits op een granieten vloer’, maar vanaf 1900 trokken steeds minder joodse jongeren zich iets van het verbod aan en in tijdschriften verschenen protesten als: ‘Vroeger ging men ’s avonds, ’s middags en ’s ochtends naar sjoel [synagoge]; eenige malen per dag toog men naar het Joodsche leerhuis om er Thoranen Talmoedstudie te beoefenen. [...] Maar tegenwoordig kan men zien dat de Joden naar sportgebouwen gaan – het liefst met een sigaar in de mond – en daar sport beoefenen die volgens de Joodsche wetten zijn verboden.’

Boksen werd populair en het schermen was de tweede ‘weersport’ die aan het begin van de twintigste eeuw relatief vaak werd beoefend in de joodse gemeenschap. Liberale joden zagen het als een manier om te laten zien dat ‘de jood’ helemaal geen laf wezen is dat nooit wil vechten, zoals de vooroordelen eeuwenlang luidden. Volgens scherm liefhebber Theodor Herzl, met zijn vriend Max Nordau de grondlegger van het moderne zionisme, zouden zes duels met de sabel of met het floret meer doen om de positie van de jood te verbeteren dan twintig joodse

organisaties die tegenwicht wilden bieden aan het altijd weer opblaaierende antisemitisme, en in vele steden van Europa vochten vrije seculiere joden epische duels uit met de gojim in de sportzaal of in de buitenlucht.

Turnen sloeg net zo goed aan in de joodse gemeenschap. De geassimileerde neven Alfred en Gustav Felix Flatow wonnen samen vijf onderdelen op de eerste moderne Olympische Spelen in Athene [1896] voor Duitsland, en ook in Nederland waren joodse turners opvallend succesvol. Rond 1908 werden veel wedstrijden gedomineerd door gymnasten met een joodse achtergrond en naast Brouwer, Goudekot en Slier werden er nog vier andere Amsterdamse diasporajoden geselecteerd voor de olympische turnploeg: de 'asjkenazen' [Hoogduitse joden, oorspronkelijk meestal afkomstig uit Midden- en Oost-Europa] Michel Biet, Abraham Mok en Salomon Konijn en de enige sefardische jood [van Portugese of Spaanse afkomst] in het Nederlandse 'keurkorps', Abraham de Oliveira.

*

Vooraf was de stemming euforisch. De meeste Nederlandse christenen zagen de joodse 'vreemdelingen' nog altijd als 'iets eigenaardigs, een buitenissigheid, zoo iets als een kat met drie staarten, of als 'n Chinees die van boven naar onderen schrijft', schreef een joods-Nederlandse journalist in 1908. Maar de selectie van de joodse gymnasten gaf aan dat ze op het sportveld net zo gelijk waren als hun gojse teamgenoten, en ook in andere landen dachten veel optimisten dat het nieuwe fenomeen sport mensen van alle rassen of religies met elkaar kon verbroederen. De oprichter van de moderne Olympische Spelen baron Pierre de Coubertin was er zelfs van overtuigd dat het 'olympisme' een einde zou maken aan alle internationale conflicten, en een journalist van het *Algemeen Handelsblad* schreef vlak voor de openingsceremonie: 'Wij staan aan den vooravond van een wereld-gebeurtenis, waarin de zonen van tal van beschaafde lan-

den der wereld elkaar gedurende bijkans drie weken zullen bestrijden in eervollen, vreedzamen kamp. Een tournooi dat misschien voor den wereldvrede van even groote, of zelfs van groo-tere beteekenis kan zijn dan een vredes-conferentie.'

Na tien dagen keerden de joodse olympiërs terug naar *Mokum Ollef*, ook bekend als 'Klein Jeruzalem' of 'het Jeruzalem van het Westen.' Ze hadden het in bepaalde opzichten geweldig naar hun zin gehad in Londen – volgens critici een beetje te geweldig. Maar de Spelen zouden niet de vrede en broederschap brengen die De Coubertin en zijn aanhangers hadden voorspeld en ruim dertig jaar later zaten vrijwel alle joodse gymnasten die hadden deelgenomen aan de Spelen van 1908 in concentratie- of doorgangskampen in heel Europa.

Brouwer en Goudekot waren geen uitzonderingen en bijna vijfendertig jaar na de vierde Olympische Spelen in Londen kwamen ze elkaar weer tegen in Durchgangslager Westerbork. Brouwer was uit zijn huis gesleurd bij een razzia op 26 mei 1943 en moest zich laten registreren in het stoffige, overbevolkte Drentse doorgangskamp. Goudekot belandde op 20 juni 1943 in Westerbork nadat hij was gearresteerd bij een razzia in Amsterdam-Oost.

Spartacus was op dat moment al opgeheven door de nazi's vanwege Verordening 41/41 en ze zou na de oorlog niet meer worden heropgericht vanwege een gebrek aan teruggekeerde leden.

Maar eerst waren er nog de mooie tijden, de hoopvolle tijden, toen Adolf Hitler nog lang niet aan de macht was en de bekendste jodenvereniging van Nederland naam maakte op de Aprilfeesten die werden gehouden in Amsterdam ter ere van Zijne Majesteit Willem III, Koning der Nederlanden en de Overzeese gebieden.

Lang leve Koning Gorilla

Ons is nu het zeldzame geluk te beurt gevallen te leven in een gemenebest, waar eenieder volkomen vrijheid van mening en Godsverering wordt toegestaan, en waar men niets dierbaarder en lieflijker acht dan de vrijheid.

— BARUCH DE SPINOZA

April 1887, Amsterdam. Zijn strenge hoofd was overal aanwezig. Op sommige plekken keek hij neer op zijn volk vanaf drie meter hoge borstbeelden en in sterk verwaarloosde wijken als de Jordaan waren zoveel bloemen geplant dat het soms wat kleurloze Amsterdam op 'een tuin lijkt die aan het Wonderland doet denken', zoals een ooggetuige het omschreef. In de straten waren twintig meter hoge erepoorten neergezet waarop leuzen stonden als: 'Vreest God, eert den Koning' en 'Oranje en Nederland zijn één' en langs de wegen waar hij voorbij zou komen, zongen tienduizenden patriotten:

De grijze koning komt – en 't zomert allerwege
 Met bloemen en met groen, met licht, met kleurengloed.
 Met blijden zielelach in 't eerlyk oog Hem tegen
 De liefde voor zijn volk stroomt dus Hem tegemoet.

Blaas, schrale voorjaarswind – gij kunt het vuur niet
 doven
 dat Amsterdam doorgloeit by 't luide Oranje Boven!

Jodenbreestraat tijdens de Aprilfeesten, 1887

Zelden werd een volksfeest zo zorgvuldig geregisseerd. Oud-Hollandse zeehelden als Michiel de Ruyter, Maarten Tromp en Piet Hein werden uitvoerig geëerd in sterk gemythologiseerde toneelstukken en alle bezoekers van de Aprilfeesten keken uit naar een gekostumeerde gondeltocht op de Amstel, waarbij roeiers verkleed als geuzen geestdriftig zouden worden toegesproken door Willem van Oranje, volgens *Het Turnblad* 'den Man die de verstrooide en vaak vijandige provinciën vereenigd heeft

tot een grootsche natie waar vrijheid en vooral godsdienstvrijheid heerschten, in dien tijd nog zeer zeldzame privilegiën'.

Zelfs de joden mochten het royalistische volksfeest dagenlang meevieren en de koninklijke koets van Willem III zou een historische tour maken door 'het kwartier der Israëlieten'. In de donkere straatjes rond het Waterlooplein was iedereen vereerd dat Zijne Majesteit en zijn entourage richting de Jodenhoek zouden komen en vooraf schreven de Amsterdams-joodse kranten nostalgische artikelen over het jaar 1642, toen stadhouder Frederik Hendrik zijn koets liet stoppen bij de Portugees-Israëlitische synagoge aan de Houtgracht, het latere Waterlooplein, om de 'buitenlandse ingezetenen' van de Republiek te laten zien dat er ondanks bepaalde vormen van uitsluiting en antisemitisme wel degelijk waarde werd gehecht aan hun aanwezigheid in Amsterdam.

Bij de Blauwbrug – de officieuze grenspost tussen de Jodenhoek en de rest van de stad – was een sierlijke erepoort met Willems portret geplaatst, en spontaan opgerichte schoonmaakploegen hadden de verzakte huisjes en vervuilde winkels op Rapenburg, de *Brategas* [Jodenbreestraat], de Sint Antoniesbreestraat, de Joden Houttuinen, Marken en de Kloveniersburgwal zo langdurig gepoetst dat ze in jaren, decennia, misschien wel eeuwen niet zo schoon waren geweest. Vrijwilligers gingen langs de deuren om geld op te halen voor de feestverlichting en zelfs de tienduizenden Nederlandse joden die al jaren leefden van *tsedoke*, liefdadigheid, doneerden een cent of een stuiver om de Jodenhoek voor een paar dagen om te toveren tot een magische plek waar iedereen lachte, niemand last had van antisemitisme en alle inwoners grote waardering hadden voor Zijne Majesteit Willem III.

De gojim mochten niet de indruk krijgen dat de joodse bevolking van Amsterdam ontrouw was aan 'Willem de Goede'. De meeste joden uit Mokum Ollef waren dan wel arm en hongerig, maar ze wilden nooit vergeten hoe groot 'de geest van verdraagzaamheid van de opeenvolgende Vorsten uit het door-

luchte Oranjehuis' altijd was geweest. Aan de oevers van de Amstel hoefden de zonen en dochters Israëls nooit onderscheidingstekens als een jodenlap of een jodenhoed te dragen en de maanden voor de Aprilfeesten in 1887 schreef een journalist van *Centraal Blad voor Israëlieten in Nederland*: 'Afgezien van de omstandigheden dat wij Israëlietische Nederlanders tot liefde en trouw jegens het Koningshuis zijn verplicht, is eerbied voor de persoon des Konings in het algemeen ons tot plicht gemaakt. Het is God zelf die de Koningen op de troon plaatst en ze groot maakt en de Joodse Koningen komen niet zelden als gezalfden Gods voor. Ook aan niet-Joodse Koningen is Israël volstreckte trouw schuldig.'

Ondanks dit soort liefdesverklaringen hadden de Amsterdamse politie, het joodse rabbinaat en de Nederlandse politici strenge maatregelen genomen om de orde te bewaken tijdens de Aprilfeesten. In het radicale tijdschrift *Recht voor Allen*, opgericht door oud-dominee Ferdinand Domela Nieuwenhuis, werd opgeroepen tot een proletarische revolutie en één socialist schreef openlijk dat alle 'rooien' wapens gingen aanschaffen om in opstand te komen tegen de 'fatsoenlijke mensen', 'de heeren', de 'grachtpatriciërs', ofwel de extreem behoudende regenten uit de geldaristocratie.

Even leek er een burgeroorlog uit te breken, en het zou voorlopig niet meer rustig worden in Amsterdam. Royalisten gingen op de vuist met socialisten, er vielen schoten, het leger werd ingezet en toen de oude grijze man die 'Koning Gorilla' werd genoemd door de socialisten en 'Willem de Goede' door de orangisten op dinsdag 12 april 1887 arriveerde op het Amsterdamse Centraal Station, vreesden velen dat het wederom uit de hand zou lopen 'in de in een zee van licht stralende tooverstad'.

*

Een dag later stonden de volksspelen op het programma. Een hoofdrol was weggelegd voor Spartacus, een politiek en religi-

eus neutrale gymnastiekvereniging die alleen maar joodse leden had en in februari 1886 werd opgericht 'bij de gratie van Koning Willem III, Gods Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz., enz.', zoals het stond in de statuten.

Het was snel gegaan met de bekendste jodenvereniging van Nederland. In het voorjaar van 1886 dronken een stuk of tien uitstekend opgeleide bourgeoisjoden van achttien, negentien jaar jenever en bier in het café van het Paleis voor Volksvlijt. Juffrouw Meijer stond zoals altijd achter de bar en luisterde naar hun sterk overdreven verhalen. Op een gegeven moment stond de dandy Max Klatzer, volgens het Spartacusclubblad een 'prima krachtmensch met vierkante schouders en vervaarlijke snor', op van zijn houten bank en stelde voor een gymnastiekvereniging op te richten om 'flinke, sterke en krachtige mensen, gezond van lichaam en geest te worden'. De anderen zwegen, barstten daarna in lachen uit en vonden het drie drankjes later een schitterend idee.

Over de naam van de nieuwe club werden ze het na lang praten eens: 'Spartacus', een rebel over wie de jonge joden altijd met veel bewondering hadden gelezen in het werk van de Romeinse geschiedschrijver Livius. Hij was een arme Thraciër die in het jaar 73 voor de christelijke jaartelling slavenarbeid verrichtte voor Romeinse imperialisten en zoveel indruk maakte in de steengroeven dat hij werd uitgekozen voor de gladiatorenschool van Lentulus Batiatus in Capua. Bij aankomst in Rome werd Spartacus net als honderden andere krachtige Thraciërs en Galliërs opgeleid tot gladiator, maar hij ontsnapte en zette een bevrijdingsleger op dat uitgroeide tot honderdduizend slaven.

Tot verrassing van de Romeinen bleken de opstandelingen sterker dan gedacht. De Romeinse Senaat zag in dat er een oorlog was ontstaan die grote gevolgen kon hebben voor het imperium en zette de strateeg Marcus Licinius Crassus in om een ramp te voorkomen. Aanvankelijk leek Spartacus ook dit keer

te ontsnappen, maar na een serie spectaculaire successen raakten de opstandelingen door hoogmoed verdeeld, en ze gingen ten onder toen de slaven 'niet weerstand konden bieden aan den drang om buit te veroveren en daartoe weer Zuidwaarts Italië binnen te dringen', zoals een Spartacist het jaren later zou beschrijven in een jubileumboek.

Rome had zich inmiddels een beetje hersteld van de schokkende verliezen, en in 71 voor de gojse jaartelling vocht de slavenleider een beslissende slag uit met Crassus. Spartacus overleefde, maar hij werd net als zesduizend andere opstandige slaven gevangengenomen, en niet lang daarna gekruisigd aan de 'heirbaan' van Rome naar Capua.

'De slaven hadden hun zucht naar vrijheid en gelijkheid door de weelde van den roofbuit laten verdringen,' concludeerden de jonge 'bourgeoisjoden' die avond in het Paleis voor Volksvlijt en terwijl juffrouw Meijer hun glazen voor de zoveelste keer bijvulde, beloofden ze elkaar dat hun dat nooit zou overkomen. Ze waren jong en ambitieus en net als Spartacus geloofden ze dat niemand op basis van etniciteit of afkomst belangrijker mocht zijn dan de ander. Ooit zou iedereen gelijk zijn, en in al hun idealisme beloofden de Spartacisten dat ze niet alleen zichzelf maar ook de ontaarde Tora- en gettojoden uit de Amsterdamse krottenwijken zouden verheffen tot verlichte, weerbare kosmopolieten. Of zoals ze zongen voor en na de trainingen:

Ons streven zij naar 't grootst bezit,
In elken rang of stand
Een edel hart – een lichaam kloek!
Tot heil van Nederland.

*

Turnvater Friedrich Ludwig Jahn werd naast Spartacus en Willem van Oranje het derde grote voorbeeld voor de eerste Sparta-

Turnvater Friedrich Ludwig Jahn

cisten. In 1806 werd zijn vaderland bezet door het schijnbaar verlichte rijk van vrijheid, gelijkheid en broederschap: Frankrijk. Zonder nadenken begaf Jahn zich naar het front, maar bij aankomst in het oorlogsgebied was zijn geliefde Pruisen allang verpletterd door de krijgsmacht van Napoleon Bonaparte. Jahn was zo getroffen door de nederlaag dat hij in één nacht grijs werd en hij trok zich terug in een grot aan de rivier de Saale. Scheren deed hij zich nog maar één keer in de twee jaar en de predikantenzoon overwoog tot twee keer toe zelfmoord te plegen. Maar na een paar weken treuren pakte hij zijn knapzak en trok door zijn bezette land.

Onderweg zag Jahn hoe de Pruisische bevolking leed onder de napoleontische terreur. Vrijwel elke dag verloor wel iemand zijn huis of bedrijf en net als veel andere Pruisen raakte Jahn ervan overtuigd dat de toekomst van zijn volk alleen was gewaarborgd als de Germanen die leefden in Duitstalige vorstendommen, vrije rijkssteden en ministaatjes als Saksen, Mecklenburg, Beieren, Pruisen, Hannover en Weimar zich zouden ontwikkelen tot krachtige, *waffenfrohe* Groot-Duitsers die zich konden verdedigen tegen alle imperialisten.

Zijn held werd Arminius 'Hermann' de Cherusk, een mythische stammenleider die de Romeinse imperialisten in 9 na Christus totaal onverwacht versloeg in een veldslag bij het Teutoburger Wald die de 'Hermannsschlacht' ging heten. Alle toekomstige Groot-Duitsers moesten net zo weerbaar en patriottisch worden als hij, en in donkere herbergen en grotten schreef Jahn in 1808 *Deutsches Volksthum*, een boek dat in *Het Turnblad* omschreven werd als 'het hooglied van Duitslands eenheid' en dat uitgroeide tot het leidende werk voor de vroegnationalistische beweging in Duitsland.

Het *Turnen* speelde een cruciale rol in *Deutsches Volksthum*. Dit 'oer-Duitse' woord met de betekenis 'bewegen, draaien, keren en wenden' werd volgens Jahn al gebruikt in de Germaanse oudheid, en niemand in zijn omgeving mocht voortaan nog het Helleense *Gymnastik* uitspreken. Dat leek te veel op het Engelse *gymnastics* en aan Engelsen had Jahn bijna net zo'n hekel als aan de Fransen en aan de Duitse adel. Daar kwam nog bij dat gymnastiek in zijn ogen behoorde tot sport: een elitaire bezigheid die was verzonnen door Engelse liberalen uit de hogere kringen en door het competitie-element geen enkele bijdrage leverde aan de ontwikkeling van een Duits superras bestaande uit ultrapatriottische 'spierenchristenen'.

In 1811 opende Jahn een commune op de Hasenheide in Berlijn om de Duitse jeugd door middel van het turnen klaar te stomen voor een bevrijdingsoorlog. Alle volbloed Germaanse jongeren die zich wilden opofferen voor een vrij, verenigd Duits-

land zonder rangen of standen waren welkom en de Hasenheide liep vol studenten die ervan droomden Duitsland uit Franse handen te bevrijden. De turners begroetten elkaar met de oud-Duitse groet 'Gut Heil!' en Jahn borduurde bij elk nieuw lid de letters W.E. (*Wehrlos! Ehrlos*) op hun volstrekt identieke pakjes. Hun motto werd 'frisch, fromm, fröhlich, frei' en ze spraken uren over de manier waarop ze de hoofddoelen 'Duitsheid, mannelijkheid en vrijheid' konden bereiken. Daarna staalden de turners hun lichamen op toestellen die hoogstpersoonlijk door de Turnvater waren ontworpen, zoals de brug, de ringen en de rekstok. De rest van de dag werd gevuld met vecht- en schietlessen, tikkertje, hoogspringen, boomklimmen, zwemmen, worstelen, touwtrekken, touw klimmen en zaklopen, afgewisseld met theoretisch onderricht in het voeren van een guerrillaoorlog en het maken van lange marsen door het woeste landschap rond de Hasenheide, terwijl ze liederen zongen als:

Verf de zwaarden rood.
We maken alle Welschen dood!

En:

Wij verlangen naar een vrij rijk
Want in rang en stand zijn wij allemaal gelijk
Allemaal gelijk!
Dus op naar een verenigd rijk!

*

Rond 1812 bestond de militante Duitse turnbeweging uit meer dan duizend leden. Overdag gaf Jahn les op de Hasenheide, in de avonden sprak hij af met *völkische* [pan-Germaanse] dichters en denkers die net als hij wilden strijden voor een vrij, verenigd Duitsland. Napoleon was hun grootste vijand, de vereniging van Duitsland hun belangrijkste doel, en toen de Fran-

se machthebbers doorkregen hoe populair 'de grote baas van het korps der wraak' werd bij de Duitse jeugd, zette Napoleon een prijs op zijn hoofd.

Jahns baard was inmiddels een halve meter lang en hij ging nooit meer de deur uit zonder zich te hullen in een hooggesloten oud-Duitse rok zoals die eeuwen geleden werd gedragen door de Barbaren, de Teutonen en de Cherusken. Liberale tijdgenoten als Heinrich Heine schreven dat een rok geen dracht was voor een kalende man met een angstaanjagende grijze baard, maar Jahn werd alleen maar populairder door de kritiek van de kosmopolitische elite en in het voorjaar van 1813 groeide de vader aller turners uit tot een volksheld.

De 'grote opvoeder van de Duitse jeugd', 'bicepstrotse demiurg van het Duitse volksdom', 'spirituele peetvader van een nieuw Duitsland', 'profeet van de ware Duitsheid' zette na toestemming van de Pruisische koning een völkisch vrijkorps op en koos als kleuren Schwarz-Rot-Gold, het symbool van de Duitse eenheid, omdat 'uit de zwarte nacht het knechtschap wordt overwonnen, door rood bloed te laten vloeien heroveren we onze eer op het slagveld en aan het einde van de horizon staat ons de gouden dag van de vrijheid te wachten'. Binnen een paar weken groeide het vrijkorps aan tot 3666 professoren, wetenschappers, dichters, bureaucraten, romanschrijvers, filosofen, studenten en turners die indruk maakten door allemaal in hetzelfde zwart-rood-gouden uniform te vechten en een Spartacist jubelde jaren later: 'De storm brak los, het volk stond op. De golven van den bevrijdingsoorlog veegden het Fransche leger van Duitschen grond. Zonder uitzondering waren de turners naar de vaandels geijld en braken Napoleons macht in stukken.'

Het waren de gloriejeden van Vader Jahn. Zijn aartsvijand Napoleon zat in ballingschap op Sint Helena, zijn nieuwe boek *Die deutsche Turnkunst* werd een bestseller, en om zijn invloed in het Duitse taalgebied te vergroten, zette hij tientallen *Burschenschaften* op: militante studentenorganisaties die Jahns völkische ideeën ook in de academische wereld zouden verspreiden.